

СПОНТАННА ФЛОРА КОЗАЧАНСЬКОГО ПАРКУ-ПАМ'ЯТКИ САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА (ЗВЕНИГОРОДСЬКИЙ Р-Н, ЧЕРКАСЬКА ОБЛ.)

Т.М.Коструба¹, Г.А.Чорна², Т.В.Мамчур³

¹ Національний ботанічний сад ім. М.М.Гришка
tetiana_kostr11@ukr.net

² Уманський державний педагогічний університет імені П.Г.Тичини
udpu_botanika@ukr.net

³ Уманський національний університет садівництва
mamchur-tv@ukr.net

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва – об'єкти Природно-заповідного фонду України загальнодержавного або місцевого значення. Охоронний режим найцінніших зразків паркового будівництва має на меті не лише охорону цих об'єктів, а і їх використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних і оздоровчих цілях. На територіях таких парків має здійснюватися догляд за насадженнями, зокрема санітарні рубки, рубки реконструкції та догляду, підсаджування дерев і кущів замість загиблих (у старовинних парках – ідентичного видового складу), заходи запобігання поширення самосіву, збереження газонів, квітникових рослин, декоративних композицій дендрофлори.

Станом на 1 січня 2007 р. в Україні було 88 парків пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного (загальною площею 5987 га) та 448 – місцевого (загальною площею 7420,5 га) значення (Клименко, 2008).

Один із найстаріших парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення Черкащини – Козачанський знаходиться у мальовничому селі Козацьке Звенигородського р-ну. Заселення цих місць відбулося у 1730-1760 рр. Спершу село називалось Козача долина і розташовувалось у Іському яру – долині р. Скарбова. Після пізнішого зарегулювання річки один із ставків став Скарбовим.

Парк площею 51,0 га було закладено у II половині XVIII ст. Статус пам'ятки садово-паркового мистецтва парк отримав у 1960 р., станом на 2006 рік знаходився у віданні Козачанського СПТУ №37. Після закриття училища перейшов у підпорядкування сільської ради (Природно-заповідний фонд Черкаської обл., 2006).

Садово-парковий ландшафт – найдосконаліший у естетичному відношенні вид перетвореного людиною ландшафту, взаємопов'язане в архітектурно-художньому відношенні поєднання рослин, рельєфу, води, архітектури (Кравцова, 2006). Хоча первинна архітектурна складова Козачанського парку до наших днів не збереглася, ландшафти навіть у занедбаному стані виглядають привабливо. Флора парку впродовж тривалого часу після його створення розвивалась спонтанно однак відомості щодо її складу, окрім основних видів дендрофлори відсутні.

Мета нашої роботи – здійснити інвентаризацію спонтанної флори садово-паркового ландшафту Козачанського парку-пам'ятки, встановити розподіл видів флори за біотопами, з'ясувати ступінь антропогенної трансформації флори та запропонувати напрямки збереження.

У 1791 р. с. Козацьке отримала у спадок Варвара Василівна Енгельгард, у шлюбі – Голіцина. Тоді ж у маєтку споруджено каскад ставків, прокладено систему труб для поливу дерев у алейних посадках *Picea abies*, *Pinus nigra*, *Aesculus hippocastanum*, *Fraxinus exelsior*. Ці посадки були здійснені на основі природного ясеневого лісу із використанням екзотичних дерев. Пересічений рельєф із перепадами висот до 20 м дозволив улаштувати у парку кілька фонтанів за допомогою додаткових гідроспоруд. Палац у псевдоготичному стилі було споруджено у центральній частині парку.

Зазначається, що спочатку Козачанський парк був ботанічним садом із розсадником екзотичних рослин, гідротехнічними спорудами для розведення риби (Клименко, 2007). Якщо залишки гідротехнічних споруд збереглися до нашого часу та наявна принаймі любительська риболовля в ставках, то щодо колишнього ботанічного саду та оранжерей будь-які відомості у доступних джерелах відсутні.

У 1880 р., вже при нових власниках маєтку створено другу частину парку, завезено близько 80 видів рослин, у 1885 р. зведено новий палац. Станом на 2007 р. зазначалася наявність у парку 45 видів деревних рослин, але без наведення їх повного переліку (Клименко, 2007).

Наприкінці XVIII ст. у дендрологічному парку «Олександрія» Браницькими вперше для створення паркових композицій було залучено рослини-інтродуценти, зокрема *Pinus nigra*, *Larix decidua*, *Crataegus crus-galli*, *Aesculus hippocastanum* рослини з «Олександрії» широко розповсюджувались Україною (Галкін, Бойко, 2015).

На наш погляд, при створенні та подальшій реконструкції Козачанського парку посадовий матеріал міг залучатися як з дендропарку «Олександрія» у Білій Церкві, так і з дендропарку «Софіївка» в Умані. Цьому насамперед сприяло взаєморозташування цих парків, а у першому випадку також родинні зв'язки Олександри Браницької та власниці Козачанського парку Варвари Голіциної. Адже вони були рідними сестрами, у дівочтві – Енгельгардт.

Із 1872 р. маєток у Козацькому перейшов до онуки Голіциних – Варвари Григорівни, за її господарювання маєток розширювався, постав кінний завод англійської верхової породи коней, ймовірно

вдосконалювався і парк. До наших днів збереглася довга паркова алея, що використовувалася для кінних виїздів. Ймовірно, що в останню чверть XIX ст. асортимент дерев, кущів і декоративних трав'яних рослин Козачанського парку поповнювався із «Софіївки» з її тодішнім підпорядкуванням Головному училищу садівництва.

Збудований у 1885 р. поміщицький палац було зруйновано, нині в с. Козацьке і Козачанському парку збереглися окремі будівлі, споруджені у 1905 р. за часів господарювання княгині Тетяни Георгіївни Куракіної – правнучки Варвари Голіциної, що в кінці XVIII ст. започаткувала Козачанський парк. Сучасний стан парку характеризується руйнацією гідротехнічних споруд, заростанням самосівними деревами і чагарниками, поширеним синантропних трав'яних видів.

Станом на 2012 р. вказано лише 20 таксонів деревних рослин, із яких 3 видів голонасінних, 17 видів покритонасінних із 16 родів, 12 родин. Відмічено також значне заростання парку місцевими видами дерев, насамперед *Acer platanoides*, *A. campestre*, *Fraxinus excelsior*. При цьому ще збереглися вікові ясени високі, ялини європейські, сосни чорні, модрина європейська та клени гостролисті (Заповідна Черкащина, 2012).

Заліснена територія Козачанського парку, яка охоплює більшу його частину, згідно Національного каталогу біотопів України (2018) представляє біотоп С2.2.1 Парки та сквери, характерні види якого – культивовані види дерев і чагарників: *Acer campestre*, *A. platanoides*, *A. pseudoplatanus*, *A. tataricum*, *Betula pendula*, *Cerasus avium*, *Fraxinus excelsior*, *Padus avium*, *Populus alba*, *P. tremula*, *Quercus robur*, *Ranunculus cathartica*, *Rosa canina*, *Tilia cordata*, *Ulmus glabra*, *Viburnum opulus* та інші.

При обстеженні парку в липні 2023 року нами виявлено 40 видів дендрофлори. Такі з них як *Aesculus hippocastanum*, *Crataegus crus-galli*, *Juglans regia*, *Picea abies*, *Pinus nigra*, *Robinia pseudoacacia* безсумнівно інтродуценти. Більшість видів, наведених вище як характерні для біотопу С 2.2.1, – види автохтонної флори. Дуб звичайний, ясен високий, клен-явір представлені як віковими деревами, так і різновіковим підростом із самосіву. До спонтанного поширення здатні також інші види дерев та чагарників, але вони здебільшого молодші за віком.

До домінантів трав'яного ярусу належать – *Aegopodium podagraria*, *Ajuga genevensis*, *Anthriscus sylvestris*, *Asarum europaeum*, *Geum urbanum*, *Glechoma hederacea*, *Lamium maculatum*, *Lapsana communis*, *Polygonatum hirtum*, *Stellaria holostea*, *Vinca minor*, *Viola hirta*, *V. mirabilis* та інші види.

Козачанський парк, у якому нині здебільшого втрачені екзотичні види дендрофлори, внаслідок самовідновлення автохтонної дендрофлори та трав'яного ярусу все більше набуває схожості з напівприродними листяними лісами регіону.

Синантропізація лісопаркового масиву відбувається переважно за рахунок поширення інтродукованих *Robinia pseudoacacia*, *Parthenocissus inserta*. Адвентивний *Acer negundo* не відмічений в глибині масиву, а зустрічається лише у придорожній частині парку. Із трав'яних інтродуцентів місцями збереглися масиви *Vinca minor* вздовж центральної алеї парку, там же на галявинах нами знайдено *Bellis perennis*, *Saponaria officinalis*, *Physalis alkekengi*.

Нині спостерігається суттєва синантропізація трав'яного покриву парку. Вздовж заростаючих, але періодично відвідуваних доріжок, поширюються види, що характеризують синантропні біотопи С 1.2.2. Рудеральні біотопи багаторічних трав нітрофільного типу: *Alliaria petiolata*, *Arctium lappa*, *A. tomentosum*, *Artemisia vulgaris* (вздовж дороги на межі з парком), *Ballota nigra*, *Carduus crispus*, *Chelidonium majus*, *Chenopodium album*, *Conium maculatum*, *Galium aparine*, *Urtica dioica*.

Старі парки нерідко були сплановані таким чином, що серед паркових насаджень розміщувались також плодові сади. У розрідженому закинутому яблуневому саду розташованому серед парку, в складі трав'яного покриву багато видів, що характеризують С 1.2.3. Біотопи багаторічних трав термофільного типу: *Cirsium arvense*, *Convolvulus arvensis*, *Chondrilla juncea*, *Elytrigia repens*, *Eryngium campestre*, *Medicago falcata* aggr., *Melandrium album*, *Plantago lanceolata*, *Potentilla argentea*, *Tripleurospermum inodorum*. Домінантом трав'яного покриву саду виявився інвазійно небезпечний ергазіофіт *Asclepias syriaca*, який на кінець липня утворив численні плоди-коробочки, а шляхом вегетативного розмноження поширився на площі понад 100 м².

Крім того, вздовж дороги, що відділяє парк від села, виявлено локалітети інвазійно небезпечних видів – *Solidago canadensis*, *Thladiantha dubia*. Біля будинків мешканців с. Козацьке, розташованих поряд із парком, культивуються декоративні інтродуценти із родини Asteraceae: *Heliops scabra*, *Gaillardia pulchella*, *Rudbeckia hirta*, які в майбутньому можуть набути статус видів – втікачів із культури, що вже відмічено нами в інших населених пунктах Черкаської обл. В с. Козацьке, поблизу із будівлями колишнього панського маєтку нами у статусі виду – втікача з культури зареєстровано кілька локалітетів *Alcea rosea*.

Наявність у Козачанському парку кількох заростаючих ставків обумовила суттєву участь у складі спонтанної флори видів, характерних для прибережних біотопів і біотопів постійних прісноводних водойм. Вільноплаваючі скупчення *Hydrocharis morsus-ranae*, вільноплаваючі колонії *Utricularia vulgaris*, вільноплаваюча рослинність евтрофних водойм, у складі якої домінують *Ceratophyllum submersum*, *Lemna minor*, *L. trisulca*, *Spirodela polyrrhiza*, репрезентують регіонально рідкісний для Черкаської області тип біотопів В 1.1.2. Мезотрофні та евтрофні водойми з макрофітною рослинністю.

Літоральні угруповання високих гелофітів: *Butomus umbellatus*, *Carex pseudocyperus*, *Glyceria maxima*, *Iris pseudacorus*, *Sparganium erectum*, *Typha angustifolia*, *T. latifolia* та інші види характерні для біотопів В4.1.1. Прибережні та підтоплені ділянки з угрупованнями високих гелофітів.

За нашими попередніми даними спонтанна флора Козачанського парку нараховує понад 200 видів. 20% аналізованої флори становлять види дерев і кущів. Серед трав'яних рослин переважають синантропні види (25%), гелофіти та гідрофіти (20 %).

У майбутньому нами заплановано додаткові дослідження у ранньовесняний період для з'ясування участі у складі флори рослин-ефемероїдів. Крім того, у Козачанському парку виявлено ряд епігейних, епіфітних, епіксільних і гідрофільних мохів, тому потрібне також проведення спеціальних бріологічних досліджень. Наявність на території парку різноманітних біотопів, часткова збереженість вікових насаджень, багатий видовий склад трав'яних рослин обумовлюють необхідність збереження рослинного покриву та контроль фітоінвазій.

Література

- Галкін С.І., Бойко Н.С. 2015. Історичні дослідження з інтродукції рослин у дендропарку «Олександрія» НАН України. - Охорона біорізноманіття та історико-культурної спадщини у ботанічних садах та дендропарках. Мат-ли міжнар. наук. конф., присвяч. 60-річчю НДП «Софіївка» як наукової установи НАН України, м. Умань, 6-8 жовтня 2015. Умань. 32-33.
- Заповідна Черкащина. 2012. Під заг. ред. М.Г. Чорного Черкаси: Брама-Україна. 200 с.
- Клименко А.В. 2008. Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва. Екологічна енциклопедія. О-Я. 3 том. К.: Всеукраїнська екологічна ліга. С. 86.
- Клименко Ю.О. 2007. Козачанський парк. Екологічна енциклопедія. Є-Н. 2 том. К.: Всеукраїнська екологічна ліга. С. 183.
- Кравцова І.В. 2006. Садово-паркові ландшафти Правобережного Лісостепу: сучасний стан. - Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. Вип. 11: 38-42.
- Національний каталог біотопів України. 2018. За ред. А.А. Куземко, Я.П. Дідуха, В.А. Онищенко, Я. Шеффера. К.: ФОП Клименко Ю.Я., 442 с.
- Природно-заповідний фонд Черкаської області. 2006. Укл. Т.Ф. Коноваленко, О.С. Барило, І.М. Карастан. Черкаси: Вертикаль. 196 с.